

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і психології

*ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ*

Збірник наукових та науково-методичних праць
кафедри педагогіки і психології
Криворізького державного педагогічного університету

Випуск 1

Кривий Ріг
2002

НОВОУТВОРЕННЯ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

А. В. Шамне

У визначенні початку молодшого шкільного віку вирішальним є перехід дитини до навчання як систематичної, планомірної і цілеспрямованої діяльності, яка стає провідною на цьому етапі розвитку.

Молодший шкільний вік - це важливий відрізок життєвого шляху підростаючого індивіда і водночас певний ступінь його розвитку як особистості з характерними для нього якісними особливостями. В контексті психолого-педагогічного аналізу специфічних характеристик молодшого шкільного віку особливу увагу привертає проблема виникаючих в цьому періоді розвитку психологічних новоутворень.

Новоутворення як сутнісна характеристика віку є основним і істотним змістом розвитку в кожному віковому періоді дитинства [1; 248, 279]. Динаміку віку (або динаміку розвитку) Л.С. Виготський характеризує як сукупність тих законів, якими визначається період виникнення, зміни і зціплення структурних новоутворень кожного віку [1; 258].

За визнанням багатьох психологів, новоутворення - це **продуктний, результативний бік процесу психічного розвитку, його вираження і сутнісний показник** (Анан'єв Б.Г., Анциферова Л.І., Брушлінський О.В., Божович Л.І., Виготський Л.С., Давидов В.В., Ельконін Д.Б., Костюк Г.С., Ломов Б.Ф., Максименко С.Д., М'ясищев В.М., Обухова Л.Ф., Рубінштейн С.Л., Чудновський В.Е., та ін.) Послідовність становлення вікових новоутворень в онтогенезі - один з поширених **критеріїв норми психічного розвитку дитини** (Боришевський М.Й., Бреслав Г.М., Бурменська Г.В., Карабанова О.А., Лідере А.Г., М'ясоїд П.А.) і **періодизації психічного розвитку** (Божович Л.І., Бреслав Г.М., Виготський Л.С., Давидов В.В., Ельконін Д.Б., Карандашев Ю.М., Моргун В.Ф., Ткачова Н.Ю., Татенко В.О., Фельдштейн Д.І.)

Вивчення широкого кола психолого-педагогічних проблем,

пов'язаних з переходом від дошкільного дитинства до шкільного життя і специфікою початкового його етапу, виявило нові аспекти значущості у психічному розвитку дитини феномена вікових новоутворень.

Психологічні новоутворення дитини, які сформувалися в її ігровій діяльності, є, на думку багатьох психологів, важливими критеріями готовності дитини до навчання у школі. Серед новоутворень, які дозволяють дитині перейти до навчальної діяльності (а дорослим - визначити ступінь готовності до цього переходу), психологи називають: певний тип довільності (Забігайлова І.В.; Кравцова Є.Є.; Талізін Н.Ф.), рівень володіння V засобами, передусім - знаково-символічними (Ельконін Д.Б.; Салміна Н.Г.), рівень сформованості позаситуативно-особистісного спілкування (Кравцова Є.Є.; Лісіна М.І.; Салміна Н.Г.), вміння враховувати позицію іншої людини (Ельконін Д.Б.), здатність до узгоджених дій з врахуванням позиції іншого (Цукерман Г.А.), "внутрішня позиція школяра" (Божович Л.І.), здатність до підкорення правилам і вимогам дорослого (Ельконін Д.Б., Бохорський Є.М.).

Участь у навчальній діяльності, систематичне навчання формують якісно нові особливості психічної діяльності молодшого школяра. "Учіння виступає в житті дитини як форма прояву її розвитку і як основний його фактор"[2;84]. Основні (центральні) новоутворення, які виникають і поступово формуються в молодшому віці, є, в свою чергу, суттєвими показниками сформованості учнів як суб'єктів навчальної діяльності, важливими критеріями готовності їх до переходу у середню школу.

Перелік центральних (основних, базових) новоутворень молодшого шкільного віку останнім часом істотно поширився. Узагальнюючи найбільш аргументовані і обґрунтовані погляди дослідників, можна виділити щонайменш 5 важливих психологічних новоутворень, які мають бути сформовані (у відповідних віку специфічних формах) в учня, якій закінчує початкову школу: довільність, рефлексія, внутрішній план дій, теоретичне мислення, суб'єктність.

За кілька років навчання у початковій школі для учня стає

типовим те, що у дитини, яка вступає до школи, тільки зароджувалось, було у зоні найближчого розвитку; поступово це переходило у зону актуального розвитку.

Таке новоутворення як **довільність** (або: довільність поведінки, довільна регуляція тощо) стає характеристикою всіх психічних процесів учнів; розвивається їх довільна увага, пам'ять, мислення, довільною стає організація діяльності. Це новоутворення формується внаслідок того, що дитина щодня виконує те, що потребує його позиція учня: слухає пояснення, розв'язує задачі тощо. На місці "дитячої довільності" (Л.І.Божович) поступово формується більш високий тип довільності, який відповідає особливостям навчальної діяльності як обов'язку дитини. Проблема недостатнього розвитку довільності (формування якої, як правило, не усвідомлюється як спеціальна педагогічна задача ні педагогами, ні батьками [4]) в початковій школі стоїть за багатьма труднощами і ускладненнями, які виникають у учнів в навчальній діяльності.

Поява **рефлексії** як центрального новоутворення молодшого шкільного віку означає, що дитина стає здатною усвідомити те, що робить, аргументувати свої дії, обґрунтувати свою діяльність. Розвиток рефлексії змінює погляд дитини на навколишній світ, учень поступово навчається дивитись на себе начебто очима іншої людини - зі сторони - і оцінювати з цієї позиції свою діяльність. З'являється усвідомлення свого особистісного відношення до світу і себе.

Внутрішній план дій як основне новоутворення психічного розвитку молодших школярів дозволяє їм здійснювати дії про себе - в розумовому плані, без опори на зовнішні предмети, об'єкти, моделі.

Ряд психологів вважає, що центральним новоутворенням молодшого шкільного віку є **теоретичне мислення**, внаслідок розвитку якого всі психічні процеси розвиваються шляхом інтелектуалізації.

"Перехід процесів мислення на новий ступінь розвитку і пов'язана з цим перебудова всіх інших процесів складають основний зміст розумового розвитку в молодшому шкільному віці" [5; 255].

Істотні зміни відбуваються у дитини не тільки в пізнавальній, але і в інших сферах. На думку В. В. Давидова і В. В. Репкіна центральним новоутворенням молодшого школяра є також перетворення дитини в суб'єкта, зацікавленого в самозмінах і здатного до них.

Характеризуючи вік як цілісну динамічну структуру, Л. С. Виготський намагався виділити в кожному віковому періоді дитинства центральне (основне) новоутворення, яке, на його думку, є провідним для всього процесу розвитку на даному етапі, характеризує перебудову особистості дитини на новій основі, виступає фундаментом і основою всього її подальшого розвитку. [1; 256, 257, 259, 274, 279, 284, 303, 304, 336, 338, 340, 356, 366]

Послідовники Л. С. Виготського акцентували увагу на ролі і значенні центрального (основного) новоутворення кожного вікового періоду дитинства (Божович Л. І., Давидов В. В., Ельконін Д. Б., Лісіна М. І., т. ін.). Пошуки в цьому напрямку були, на наш погляд, складовою більш загальної тенденції виділення в психічному розвитку дитини якоїсь однієї домінанти (як на рівні провідного відношення, так і на рівні провідної діяльності). Слід, однак, визнати, що з розвитком особистості в онтогенезі, виділення будь-якої домінанти стає все більш ризикованим припущенням. Збільшення кількості центральних (основних) психологічних новоутворень, виявлених дослідниками в розвитку молодшого школяра, є відображенням об'єктивної багатоплановості і різнорівневості структури вікового розвитку як системно - організованого, цілісного процесу.

На філософському рівні аналізу процесів розвитку обґрунтовано методологічне положення про те, що розвиток є цілісною системою (зв'язком) впорядкованих і спрямованих змін.

Принцип системності в психології розвитку органічно поєднується з генетичним підходом (Анан'єв Б. Г., Анохін П. К., Костюк Г. С., Ломов Б. Ф., Рубінштейн С. Л.), визначаючи інтерпретацію його основних методологічних вимог: розвиток психіки як системи її якісних змін, системного характеру (багатоманітності) критеріїв, умов, факторів розвитку, системності (різноманітності цілісності) самого генетичного процесу.

"Предметом психологічного дослідження стає системогенез психіки " [3; 76].

Положення про те, що розвиток є системою якісних змін, є основою застосування системно - структурного принципу для вивчення сукупності новоутворень певного вікового періоду і дослідження розвитку як системи психологічних новоутворень.

З цих позицій, важливим і значущим для визначення сутності молодшого шкільного віку є виявлення і аналіз всіх психологічних новоутворень цього періоду розвитку. Зосереджувати увагу на дослідженні тільки основних (центральных) новоутворень означає неминуче віднайти провали, білі плями в загальній лінії розвитку дитини молодшого шкільного віку.

Базисно-якісна або сутнісна новизна психологічних особливостей молодших школярів (порівняно з попередніми і наступними періодами розвитку) не може бути адекватно охарактеризована відмінностями в окремо взятих (навіть основних) ознаках.

"Дійсними критеріями визначення основних періодів індивідуального психічного розвитку мають бути якісні ознаки, причому не зовнішні, а суттєві, взяті не окремо одна від одної, а в їх системному зв'язку, який виявляє характерні для кожного вікового етапу цілісні новоутворення" [2;96].

В психологічній науці багаторазово підкреслювалася необхідність створення детальної "карти" розвитку кожного вікового періоду дитинства, (Боришевський М.Й., Бурменська Г.В., Карабанова О.А., Лідере А.Г., Маркова А.К., Чудновський В.Е.), яка містила б в собі як важливу складову схему послідовно виникаючих в розвитку дитини вікових новоутворень, виконувала б діагностичні, пояснювальні і прогностичні функції, попереджуючи у фрагментарність, відривчатість, незв'язність між собою знань про психологічні особливості і перспективи розвитку дитини певного вікового періоду розвитку.

В таблиці № 1 представлено всі виявлені нами в психологічних дослідженнях новоутворення психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку.

Їх знання і урахування педагогом початкової школи в роботі з молодшими школярами є важливою умовою реалізації принципів єдності, системності, комплексності навчання, виховання і розвитку. Психологічні новоутворення молодшого шкільного віку мають визначати зміст та напрям мети виховання і навчання, попереджувати фрагментарність, односторонність, гіперболізацію формування одних новоутворень за рахунок інших, що є, з точки зору М.Й. Боришевського, однією з причин, що гальмують процес становлення особистості (Боришевський М.Й.).

Особистість дитини є цілісною системою, інтегративною структурою, в розвитку якої кожне психологічне новоутворення по механізму генезису пов'язано зі всіма іншими. Накопичення фактів про вікові новоутворення молодшого школяра і просте їх рядоположення ще не є реалізацією системного підходу. "Дійсна задача полягає в тому, щоб зрозуміти закономірні зв'язки між цими даними" [3;88].

Багатоманітність і єдність цілісної системної сукупності новоутворень молодшого шкільного віку вимагає їх подальшого вивчення в цій якості, аналізу і систематизації с точки зору **процесуальне-генетичного** (система новоутворень віку як виявлення структури процесів розвитку і виникнення у ньому якісно нового), **структурно - змістовного** (система новоутворень віку як сукупність результатів, продуктів розвитку багаторівневої ієрархічної організації психічного) і **функціонально-генетичного** (система новоутворень віку як складова багаторівневої структури детермінант розвитку) **критеріїв** .

Таблиця 1

Новоутворення молодшого шкільного віку

№№ п/п	Зміст новоутворення	Автори, в дослідженнях яких виявлено зміст психологічного новоутворення віку
1	2	3
1.	Довільність	Виготський Л.С., 1984; Давидов В.В., 1979, 1990; Ельконін Д.Б., 1989, 1995; Матвєєва М.К., 1987; Обухова Л.Ф., 1995; Татенко В.О., 1990; Тализіна Н.Ф., 1998; Юферева Т.І., 1991.
2.	Довільність психічних процесів	Аверін В.О., 1998; Дубровіна І.В., 1987; Гуткіна Н.І., 1991; Фельдштейн Д.І., 1985.
3.	Довільна регуляція (становлення системи довільної регуляції)	Божович Л.І., 1995; Бреслав Г. М., 1990; Ельконін Д.Б., 1995; Забігайлова І.В., 2000; Давидов В.В., Маркова А.К., 1978; Климов Є.О.
4.	Теоретичне мислення (мислення в поняттях, словесно-логічне мислення)	Божович Л.І., 1995; Виготський Л.С., 1984; Давидов В.В., 1990; Давидов В.В., Маркова А.К., 1978; Ельконін Д.Б., 1989, 1995; Запорожець О.В., 1986; Юферева Т.І., 1991.
5.	Аналіз, планування	Давидов В.В., 1990, 1996.
6.	Внутрішній план дій	Божович Л.І., 1995; Давидов В.В., 1979; Гуткіна Н.І., 1991; Матвєєва М.К., 1987; Тализіна Н.Ф., 1998.
7.	Самоконтроль	Бреслав Г.М., 1990; Давидов В.В., Маркова А.К., 1978.
8.	Здатність до саморегуляції	Бреслав Г.М., 1990; М"ясоїд П.А., 1998; Юферева Т.І., 1991.

1	2	3
9.	Довільне цілеполагання	Моргун В.Ф., Ткачова Н.Ю., 1981.
10.	Здатність до довільного виконання тих чи інших завдань, передусім - навчальних	Татенко В.О., 1990.
11.	Рефлексія	Божович Л.І., 1995; Давидов В.В., 1979, 1990; Виготський Л.С., 1984; Обухова Л.Ф., 1995; Поліванова К.М., 1994; Тализіна Н.Ф., 1998; Фельдштейн Д.І., 1985; Юферєва Т.І., 1991.
12.	Самооцінка	Виготський Л.С., 1984; Бреслав Г.М., 1990; Гуськова Т.В., Єлагіна М.Г., 1987.
13.	Узагальнення переживання, інтелектуалізація афекту	Виготський Л.С., 1984.
14.	Почуття соціальної компетентності	Бреслав Г.М., 1990; Єрмолова Т.В., Панцирная О.В., 1999; Єрмолова Т.В., Мещерякова С.Ю., Ганошенко Н.І., 1990; Е.Еріксон (цит. по [4])
15.	Потреба в самостійності як внутрішній особистісній позиції	Бреслав Г.М., 1990.
16.	Виникнення і розвиток самосвідомості	Божович Л.І., 1995; Гуськова Т.В., Єлагіна М.Г., 1987; Давидов В.В., 1990; Ельконін Д.Б., Коссаковскі А., 1978.
17.	Усвідомлення себе суб'єктом пізнання через прийняття ролі учня, усвідомлення ролі і авторитету вчителя, готовність виконувати шкільні вимоги	Моргун В.Ф., Ткачова Н.Ю., 1981.

1	2	3
18.	Суб'єкт навчальної діяльності суб'єкт самозмін)	Давидов В.В., 1996; Репкін В.В., 1992.
19.	Переорієнтація спрямованості зі свого "Я" на особистість дорослого "вчителя", з ігрової на навчальну діяльність і забезпечення функціонування дитини в новому для неї статусі	Татенко В.О., 1990.
20.	Передумови перетворення навчальної діяльності в самонавчання	Ельконін Д.Б., 1995.
21.	Вміння навчатися	Слободчиков В.І., Цукерман Г.А., 1998.
22.	Потреба в пізнанні, розвиток нового пізнавального відношення до дійсності	Божович Л.І., 1968; Бреслав Г.М., 1990.
23.	Пізнавальні інтереси	Божович Л.І., 1995.
24.	Становлення потреби і мотивів навчання	Давидов В.В., 1990.
25.	Навчально-пізнавальний мотив	Золотих Л.К., 1979.
26.	Сприйняття і виконання навчальної діяльності як суспільно значущої	Давидов В.В., 1990; Ельконін Д.Б., Коссаковські А., 1978.
27.	Почуття відповідальності	Божович Л.І., 1995.
28.	Формування нового рівня афективно-потребової сфери	Божович Л.І., 1968.
29.	Виникнення відносно стійких форм поведінки і діяльності дитини як основи формування характеру	Божович Л.І., 1968.
30.	Засвоєння норм відносин в колективі	Давидов В.В., 1990; Ельконін Д.Б., Коссаковські А., 1978.
31.	Розвиток суспільної спрямованості (зверненість до колективу ровесників)	Божович Л.І., 1968.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. В ы г о т с к и й Л. С. Собр. соч.: В 6 т. Т.4.-М.: Педагогика, 1984.
2. К о с т ю к Г. С. Навчально - виховний процес і психічний розвиток особистості.- К.: Рад. шк., 1989.
3. Л о м о в Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М.: Наука, 1984.
4. Рабочая книга школьного психолога /Под ред. И.В.Дубровиной.- М.: Просвещение, 1991.
5. Э л ь к о н и н Д. Б. Избранные психологические труды. - М.,1989.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ХХІ СТОЛІТТІ ОЧИМА СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

В. Є. Андріанов

Основи фізичного виховання з методикою як наука і навчальна дисципліна є одним із профільних предметів професійної освіти вчителя початкових класів. У ХХІ столітті цей предмет спонукає фахівців формувати фундаментальні знання, які визначатимуть рівень професійної діяльності в системі фізичного виховання молодших школярів.

Це і спонукало кафедру фізичного виховання педагогічного університету вивчити думку студентів III курсу педагогічного факультету з питання вдосконалення занять, розглядаючи фізичну культуру як одну з можливостей духовного і тілесного удосконалення особистості.

Так, Майбородюк Наталія и Криницька Юлія (ПНА-00-3) впевнені, що фізвиховання загартовує весь організм, формує гарну фігуру, особливо у дітей, бо у них ще недостатньо розвинені кістки скелета; що спорт дуже важливий для кожної людини; заняття спортом сприяють розвитку та укріпленню організму, розвивають силу м'язів, рухливість суглобів, гнучкість тіла, формують правильну поставу.